

УДК 378.147

ВПЛИВ СПАДКОВІСТІ НА РОЗВИТОК МУЗИЧНОЇ ОБДАРОВАНОСТІ

Полубоярина Ірина Іванівна,
м.Харків

У статті проводиться аналіз фактів і закономірностей спадковості музичних здібностей, досліджується вплив спадковості на розвиток музичної обдарованості.

Ключові слова: спадковість, задатки, здібності, музична обдарованість.

Проблема обдарованості у наш час набула статусу державної в більшості країн, що привело до формування соціального запиту на її дослідження. Більше всього цю проблему розробляють в Америці (Дж.Дж.Галлахер, А.Дж.Танненбаум, Р.Дж. Стернберг, Р.Пломін, Дж.С.Рензуллі та ін.). В Англії дослідженням цієї проблеми займається Дж. Фрімен, у Німеччині - К.А.Хеллер та ін. У Росії проблему психології обдарованості розробляють такі вчені, як Ю. Д. Бабаєва, Д. Б. Богоявленська, В. Н. Дружинін, Л.І. Ларіонова, Н.С. Лейтес, А.М. Матюшкін, В.И. Панов, А.И. Савенков, М.А. Холодна, В.Д. Шадріков, В.С. Юркевич та ін. В Україні дослідження з проблеми обдарованості проводять О.Є. Антонова, І.С. Волощук, О.В. Зазимко, О.І. Кульчицька, В.О. Моляко, О.Л. Музика, Н.В. Теличко і ін.

Метою статті є виділити факти та закономірності спадковості музичних здібностей, дослідити вплив спадковості на розвиток музичної обдарованості.

Дослідження здібностей, обдарованості і таланта в будь-якій області діяльності починається з найважливішого питання про їх походження. Чи є здібності й обдарованість вродженими психічними утвореннями або ж вони виникають під впливом визначених зовнішніх чинників, або ж здібності й обдарованість є своєрідною сукупністю, симбіозом вродженого і придбаного?

Сучасна педагогіка досить переконливо довела, що особистісний розвиток має триєдину основу.

Встановлено, що процес і результати розвитку детермінуються впливом трьох головних чинників: спадковістю, середовищем, вихованням.

Науковець І. Шванцар склав схему взаємовідношення основних чинників розвитку особистості, вона базується на успадкованих та вроджених нахилах, які об'єднуються терміном «спадковість». Спадковість розвивається під впливом середовища та виховання. Взаємодія даних чинників може бути чи оптимальною, чи негармонійною. Також є можливим, що вроджена та спадковийна база недостатньо розвивається середовищем і вихованням. Схема І. Шванцара одночасно демонструє, що кожен чинник не діє самостійно, що результат розвитку залежить від їх погодженості та взаємодії [7, с.79].

Природне (біологічне) у людини – це те, що зв'язує його з предками, а через них – з усім живим світом. Відображенням біологічного є спадковість. Під спадковістю ми розуміємо передачу визначених ознак і особливостей від батьків дітям. Сучасна наука зробила висновки, що властивості організму зашифровані у геному кодї, який передає усю інформацію про властивості організму [7, с.80].

Вивчення музичної діяльності і музичних здібностей дає досить багатий матеріал для роздумів дослідників обдарованості.

Композитор П'єр Булез, вивчаючи погляди африканських племен, які зберегли культуру старих часів, помітив, що представники племені анангів гадали, що усяке вміння засноване на досвіді, і кожний хто бажає досягти досконалості в обраній справі при певних зусиллях може досягти мети. Племя басонгів, напро, гадало, що музиканти успадковують свій талант. "Таким чином, - зазначає П'єр Булез, – басонги мають власну думку про обдарованого індивіда, чий талант успадкований (поняття, дуже схоже на наше власне в західному світі)". Іншими словами, на науковому етапі розвитку людської цивілізації вже існували суперечливі судження про походження здібностей, і це відбиває фундаментальну протилежність між природою і культурою. Питання про походження здібностей у кожен епоху розвитку людства відбивав не стільки результат наукових досліджень, скільки культурні переваги: при більш уважному розгляді розходжень у культурі анангів і басонгів можна було б знайти культурно-філософські підстави, які схиляють їх до визначених поглядів на спадковість чи придбаність обдарованості [2, с. 157].

Наукова психологія в цьому питанні завжди відчуває потужний тиск соціальних очікувань. Дослідник обдарованості Р. Кеттел з цього приводу зауважує: "В багатьох людях живе глибока опозиція уявленням про те, що їхня воля деякою мірою обмежена спадковими факторами. Іноді ми хотіли б, щоб закон всесвітнього тяжіння, закони термодинаміки і закон складних відсотків були б скасовані. Як писав А.Хаусмен: "Думати, що двічі два чотири, але не п'ять і не три, завжди буде для людини прикрим". Разом з тим, більш правильний погляд складався б у тому, щоб закони спадковості як і взагалі науку, можна було б направити людині на благо: ці закони можна заперечувати або ігнорувати тільки за наш власний рахунок" [2, с.187].

Незважаючи на деяке суспільне протистояння, психологія Західної Європи породжувала різні теорії, у тому числі і ті, які спираються на концепцію вродженості здібностей. Саме такою була концепція відомого музичного психолога і тестолога Карла Сішора, у полеміці з яким знаходився Б.М. Теплов. Погляди Б.М. Теплова також були пов'язані із політикою, про що свідчить, наприклад, таке твердження: "Воно (поняття талант) невірне теоретично, тому що виходить із свідомо помилкового припущення, що здібності і таланти людей не залежать від умов життя. Але цього мало: навколишня дійсність щодня приносить фактичні докази хибності розглянутого твердження. Розквіт талантів у Радянському Союзі прямо спростовує думку про незмінність відсоткового відношення числа талантів до загального числа населення" [3, с.145].

Як свідчить учень і послідовник Б.М. Теплова Н.С. Лейтес, навіть саме поняття "задатки", що окреслює анатомо-фізіологічні передумови розвитку здібностей, Б.М.Теплов зняв в підручнику психології 1949-50 року через розжареність політичної атмосфери [4, с.70]. У наступні роки політичний тиск на науку істотно ослабнув, але все-таки тенденція применшувати роль спадковості факторів і перебільшувати роль "середовища" була присутня в російській науці протягом багатьох десятиліть. Лише в останні

роки ця тенденція ослабла, і проблеми індивідуальних розходжень, включаючи здібності й обдарованість, одержали справді об'єктивне висвітлення.

Знаковими в даному відношенні є праці російського психолога Є.П. Ільїна [1]. Спостереження за виникненням і розвитком музичного таланта природно приводять до визнання ролі спадковості. Приклади тут незліченні: музичних династій в історії музики нараховується безліч - рідко коли можна зустріти видатного музиканта, у родині якого не був би виявлений "ген музикальності".

Так, наприклад, три сестри російського композитора Олександра Даргомижського і рано померлий брат Ераст демонстрували блискуче музичне дарування: Ераст був кращим учнем першої скрипки Марїнського театру Бема, сестри Людмила і Ермінія були видатними виконавцями на арфі. У великого Д.Д. Шостаковича мати була професійною піаністкою, випускницею Санкт-Петербурзької консерваторії, а батько непаганю співав; мати Олександра Скрябіна подавала великі надії як піаністка, але рано померла [2, с.157].

У деяких випадках, якщо мова йде про людей знатних і небідних, важко встановити достеменно рівень музикальності їхнього роду: більшість російських дворян не займалися музикою професійно, і їхня музикальність вимушено залишалася в аматорських рамках. Проте великий П.І. Чайковський згадував: "За розповідями батька і матері дядько мій з батьківської сторони Павло Петрович володів великими музичними здібностями і прекрасно і швидко грав по слуху не знаючи нот цілі увертюри й інші п'єси" [3, с.125]. Подібну музикальність можна назвати винятковою, що далеко виходить за межі звичайної любові до музики.

Досить показова в даному відношенні біографія Франсуа Куперена, генія французької музики рубежу XVII-XVIII століть. Прадід родини Матюрен Куперен був сільським юристом. Його син, Шарль Куперен обрав торговельну кар'єру, але при цьому активно музикував, граючи на органі. Три його сини Луї, Франсуа і Шарль стали професійними музикантами. Старшого брата Луї почув відомий мэтр музики Жак де Шамбоньєр і відвіз його до двору, зробивши придворним органістом. Разом з Луї до Парижу перебрался і молодший з братів Шарль, у якого в 1668 році народився син - великий Франсуа Куперен. Середній із трьох братів, дядько великого композитора, на честь якого назвали маленького Франсуа, також був музикантом і популярним викладачем гри на клавесині. Таким чином, два брати батька великого Куперена були музикантами-професіоналами, і один з них, Луї Куперен - видатним композитором. Концентрація музичної обдарованості серед родичів великого композитора Франсуа Куперена величезна, і поряд з багатьма аналогічними прикладами, доля цього майстра змушує цілком серйозно розглядати версію про видатну роль спадковості в походженні музичного таланту [3].

Не менш показові і протилежні приклади. Психологи, що відкидають роль спадковості в походженні обдарованості, часто тлумачать наведені факти як свідчення впливу родини: у музичних родин природно розвиваються і зміцнюються музичні інтереси дитини, що і призводить до розвитку обдарованості найвищого рівня. Як контраргумент прийнято наводити приклади, подібні долі братів Антона і Миколи Рубінштейнів, батько яких був комерсантом, а мати не виявляла видатних ознак музичного дарування. Або їхнього однофамільця видатного піаніста XX століття Артура Рубінштейна, родина якого була абсолютно немусикальною. Такою же була і родина багатьох великих композиторів - Глюка, Р. Шумана, Г. Берліоза; відсутність яскраво виражених музичних інтересів відрізнялися і багато інших родин, які дали світові видатних музикантів. Коментуючи подібні випадки, відомий дослідник музичної обдарованості Розамунд Шутер-Дайсон говорить про "невловимий спадкоємний фактор", наполягаючи на тому, що талант міг бути успадкований від когось з далеких родичів або від когось, чия доля залишилася поза зором біографів.

Не тільки безпосередні спостереження, але і психологічні експерименти, на які він посилається у своїй класичній праці "Психологія музичних здібностей", залишили Р. Шутер-Дайсон і її співавтора К. Габриєля в переконанні, що роль спадковості в походженні музичних здібностей дуже велика. Вони приводить

цифри, отримані Г.Ревешем у 1953 році: у 86% випадків в обох музичних батьків з'являється музична дитина, у 60% випадків - якщо музично обдарований тільки один з батьків, і в 25% випадків, якщо жоден з батьків не виявляє ознак музичних здібностей. Характерно, що ці дані були отримані незалежно друг від друга двома групами дослідників - у першому випадку Хекером і Зиєном, у другому - Хейманом і Вієрсма, і дані ці цілком збіглися. У своєму коментарі до цієї статистики, говорячи про 25% ймовірності появи музичної дитини в немусичній родині, Р. Шутер-Дайсон зазначає: "У цьому випадку здібності могли бути успадковані від більш далеких предків" [3, с.120].

Переконливим аргументом на користь спадкоємного походження музичних здібностей є дослідження фізіологів. Одним з перших у 1893 році з'явилася праця російського вченого і лікаря Г.І. Россолімо "Фізіологія музичного таланта", де він пише: "У головному мозку людини існує визначений відділ, завідувач сприйняттям, переробкою і проєкцією музичних звуків - орган музичних здібностей. Він розташований неподалеку від третьої лобової звинини лівої півкулі головного мозку, принаймні у правшій, і під нею, поблизу від центра мови. Музичний талант є результатом анатомічної і фізіологічної досконалості музичних здібностей" [2, с.27]. Настільки ж категоричний у цьому відношенні О. Фейс у книзі "Генеалогія і психологія музикантів". Він звертає увагу на характерні стовщення лівої вухної лопати і скроневої області у В.А. Моцарта, Л.В. Бетховена, Й. Гайдна і Й. Шуберта. Ці стовщення, а також інші анатомо-фізіологічні розходження між органом слуху звичайних людей і органом слуху видатних композиторів, привели О.Фейса до досить категоричного висновку: "Треба, звичайно, остерігатися переоцінки впливу середовища, і ми, на підставі нашого наукового знання, повинні твердо встановити, що разом із заплідненням яйця вже закладена сутність дитини, як з фізичної, так і з духовної сторони" [3, с.124]. З сучасної точки зору подібні заяви можуть показатися надто категоричними: зрозуміло, що погляди О.Фейса могли зазнати визначеного впливу переконого "спадкоємця" і великого авторитету в даному питанні Ф. Гальтона [3, с.125], але в запалі полеміки, яка завжди супроводжувала обговорення питань здібностей і обдарованості, ця категоричність ніби застерігає від іншої крайності - від недооцінки спадкоємних факторів, від ігнорування їхньої ролі у формуванні здібностей і таланта.

Відповіддю на неможливість повного заперечення анатомо-фізіологічних властивостей у формуванні здібностей з'явилася концепція "здатків", запропонована Б.М. Тепловим, стосовно насамперед музичних здібностей. Дійсно, у його власних експериментах, наведених у книзі "Психологія музичних здібностей", він визнає, що поріг розрізнення звуковисотності у різних людей різна. Звідси зрозуміло, що музичний слух в силу цієї обставини формується по-різному у різних людей - з різною швидкістю і з різним результатом. Бажаючи підкреслити розходження здібностей і задатків, на основі яких вони сформувалися, Б.М. Теплов писав: "Важливо лише встановити, що у всіх випадках ми розуміємо спадкоємність не самих здібностей, а задатків, які є передумовою їх розвитку. Так навряд чи хто-небудь у практичному словесованні розуміє що-небудь інше, говорячи про вродженість тієї або іншої здібності. Навряд чи кому-небудь приходить у голову думати про гармонійне почуття або чуття до музичної форми, що існує вже в момент народження. Імовірно, усяка розумна людина уявляє собі справу так, що з моменту народження існують тільки задатки, нахили або ще що-небудь у цьому роді, на основі яких розвивається почуття гармонії або чуття музичної форми" [4].

Ці роз'яснення Б.М. Теплова поєднують два поняття, які розлучити не завжди буває легко. Перше - здатності як психологічна умова і каталізатор придбання визначених знань і умінь; друге - безпосередньо самі знання й уміня, напрацьовані за участю здібностей. Перше - психологічний інструментарій, друге - результат його використання. Безумовно, "почуття гармонії" і "чуття музичної форми" набагато ближче до другого ряду понять, чим до першого: не може бути почуття гармонії без розуміння функціональності в музиці, без знання гармонійних функцій, структури акордів і співзвуч, модуляції, тональності і багатьох інших понять. Також як не може бути "чуття музичної форми" без розуміння

тематизма, репризности, варіантності, без знання прийомів розвитку, без розуміння різних типів викладу - експозиційного, розвиваючого і завершального.

Про ці поняття докладно говорить Є.В. Назайкінський у книзі "Логіка музичної композиції" [6]. Не випадково Б.М. Теплов зовсім справедливо стверджує, що "у момент народження" ні почуття гармонії, ні чуття музичної форми, як і інші професійні знання й уміння, існувати не можуть. Але говорячи про те, що "з моменту народження існують тільки задатки, нахили або ще що-небудь у цьому роді", самим цим множинним перерахуванням учений вказує на деяку свою непевненість у трактуванні поняття "задатки". Імовірно, "ще що-небудь у цьому роді" стосовно до почуття гармонії і є не що інше як здібності, а зокрема згаданим самим почуття тембру і ладове почуття: їх цілком достатньо для формування почуття гармонії. У приведеному прикладі місця для задатків практично не знайшлося: здібності - почуття тембру і ладове почуття - зумовили появу складної навички, що припускає досить високий рівень музичних знань, досвіду й інтуїції - почуття гармонії. Іншими словами, у даному випадку, як і в інших подібних ситуаціях, Б.М. Теплову не вдалося прояснити поняття "задатки", показавши яким чином вони перетворюються в здібності, тобто йому не вдалося розкрити і показати шляхи й умови перетворення анатомо-фізіологічного - задатків, у психологічне - здібності [3, с.127].

На сучасному етапі розвитку психології музичних здібностей поняття "задатки" продовжує існувати, однак воно скоріше декларується, заявляється, а ніж є необхідним інструментом аналізу психологічної реальності. У тих же випадках, коли починаються спроби конкретизувати поняття "задатки" і навести приклади, ці приклади інший раз доводять прямо протилежне тому, що хотів би довести дослідник. Так, М.С. Старчеус [3] говорить про достатню величину руки і її будови, що відповідає природі інструмента в якості анатомофізіологічної передумови музичної діяльності. Здавалося б, очевидність цього приклада безперечна. Однак історія музичної культури легко спростовує подібні припущення: видатний піаніст Еміль Гігельс мав дуже маленьку руку, але був при цьому великим віртуозом серед піаністів свого покоління. Аналогічним чином, Л.В. Бетховен, що страждав розладом координації рухів, був одним з найвидатніших піаністів в історії. Подібні приклади можна було б продовжувати: відсутність здавалося б очевидних задатків не заважає людині досягти неймовірних висот музичної майстерності, що змушує ще раз засумніватися в доцільності введення поняття "задатки" у психологію обдарованості. До речі, аналогічне поняття відсутнє в закордонній психології, а на сучасному етапі розвитку вітчизняної психологічної науки недосконалість і непереконливість поняття "задатки" у фундаментальній праці "Психологія індивідуальних розходжень" Є.П. Ільїна. Зокрема, полемізуючи з тезою про формування здібностей у діяльності, він пише: "Отже, занадто пряме проходження цієї думки, що без діяльності немає здібностей, заводять проблему в кут; тим більше, зовсім не розкривається головне питання: як

фізіологічне (задатки) перетворюється в психологічне (здібності). Формула: здібність = задатки + загадковий Х, що здобувається в процесі діяльності або розвитку, - не діє. Не маючи представлення про Х, психологи залишають тільки задатки. Ті стають ніби листами без дерева" [1].

Однодумцем і навіть предтечей англо-американської "політкоректної психології" був видатний російський вчений О.М. Леонтьєв, який у своїй теорії діяльності наполягав на її всемогутності, на здатності діяльності і практики сформувати будь-які психологічні властивості і якості [3].

Американський психолог Дін Сімонтон має протилежну позицію, наполягаючи на спадковості психологічного комплексу властивостей, яке називається обдарованістю [2]. Саме комплексний, багатоскладний характер обдарованості сприяв зміцненню цих переконань, оскільки Д. Сімонтон є фахівцем не тільки в психології, а у математичній статистиці. Тут погляди Б.М. Теплова і Д. Сімонтон практично збігаються - "якісно своєрідне сполучення здібностей", що Б.М. Теплов називає обдарованістю, занадто складне за своєю внутрішньою структурою, щоб бути чим-небудь іншим як тільки вродженим.

"Важливо те, що спадкоємні нахили містять у собі всі якості, що прямо або побічно викликають видатні досягнення у певній області, - пише Д. Сімонтон. - Ці якості можуть містити в собі когнітивні здібності і стиль, мотиви і потреби, якості особистості, інтереси і цінності. Не має значення, які, власне, ці дані як такі, до тих пір, поки вони є джерелом високих досягнень. У такий же спосіб уявляється несуттєвим яким саме чином ці якості викликають підвищення якості даної діяльності" [2]. І підсумовуючи, Д. Сімонтон підкреслює: "Важливо лише саме існування якогось вродженого дарування, яке викликає видатні досягнення, а не точно визначений характер цього дарування або розкриття способу його дії" [1]. Тут Д. Сімонтон виступає не як учений-теоретик, а як дійсний прагматик: цілком ймовірно, що подібний прагматизм є реакцією на нескінченні дискусії під умовною назвою "природа або виховання", які не припиняються в американській психологічній науці протягом усього ХХ століття.

Таким чином, можна зробити наступні висновки: обдарованість як якісно своєрідне сполучення здібностей, яке є основою значних досягнень у тій чи іншій області діяльності, є вродженою властивістю. Це положення не викликає сумнівів у психологів, які вивчають природу обдарованості. Спостереження за розвитком музичних здібностей і обдарованості дозволяють виділити деякі факти і закономірності, які свідчать про спадковість музичного таланта: велика розповсюдженість спадковості музичної обдарованості; поява музичної обдарованості при відсутності музичних схильностей у родині; визначені анатомо-фізіологічні ознаки, що часто супроводжують музичну обдарованість; прояв музичної обдарованості під час відсутності сприятливих обставин, таких як: кваліфікованого викладача, систематичних занять, підтримки в родині; наявність якісно різних досягнень при відносно рівних зовнішніх умовах розвитку музичних здібностей.

Література та джерела

1. Ильин Е.П. Психология индивидуальных различий / Евгений Павлович Ильин. - СПб., Питер, 2004. - 698 с.
2. Кирнарская Д.К. Теоретические основы и методы оценки музыкальной одаренности: дис. ...доктора псих.наук: 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / Дина Константиновна Кирнарская. - М.: 2006. - 411 с.
3. Кирнарская Д.К. Музыкальные способности / Дина Константиновна Кирнарская. - М.: Таланты-XXI век, 2004. - 493 с.
4. Лейтес Н.С. Борис Михайлович Теплов - выдающийся исследователь проблемы индивидуально-психологических различий / Натан Семенович Лейтес // Психология и музыкознание: проблемы восприятия, мышления, творчества. - Тула, 2001. - С.64-70.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. - М.: Политиздат, 1980. - 304 с.
6. Назайкинский Е.В. Логика музыкальной композиции / Евгений Владимирович Назайкинский. - М.: Музыка, 1980. - 314 с.
7. Подласый И.П. Педагогика: Учебник / Иван Павлович Подласый. - 2-е изд., доп. - М.: Издательство Юрайт; И.Д. Юрайт, 2010. - 574 с. - (Основы наук).

В статье проводится анализ фактов и закономерностей наследственности музыкальных способностей, исследуется влияние наследственности на развитие музыкальной одаренности.

Ключевые слова: наследственность, задатки, способности, музыкальная одаренность.

The author of the article has conducted the analysis of fact and regularities of the music heredity abilities, has researched the influence of heredity on the development of the music giftedness.

Key words: heredity, deposit, abilities, music giftedness.